

Љиљана Бањанин

СРПСКИ, ХРВАТСКИ, СРПСКО-ХРВАТСКИ ЈЕЗИК У ИТАЛИЈАНСКИМ ЕНЦИКЛОПЕДИЈАМА И ПЕРИОДИЦИ

У раду се приказују одреднице везане за српски, хрватски или српско-хрватски језик у најважнијим италијанским енциклопедијама, као и прилози објављени у периодици и у другим врстама публикација (зборници, монографије, студије). Период је ограничен с једне стране, оснивањем прве катедре у Италији за српско-хрватски језик и књижевност 1940. г., а други гранични моменат су 90-те године, распад југословенске федерације и промене у језичком стандарду које је италијанска славистика одмах регистровала.

Кључне речи: српски, хрватски, српскохрватски језик, италијанске енциклопедије, италијанска периодика, италијанска славистика.

Овај рад има за циљ да што је могуће обухватније представи шта је о нашем језику објављено у италијанским енциклопедијама и славистичкој периодици, као и у значајнијим прилозима италијанских слависта, објављеним у монографијама или зборницима током друге половине XX века. Ограничили смо се на овај период из два разлога. Први се објашњава званичним почетком сербокроатистике као славистичке дисциплине. Мада је још Томазео као министар образовања 1848. предлагао да се у Венецији оснује катедра за српско-хрватски¹ и друге словенске језике, и мада су спорадично и на разним италијанским универзитетима постојала привремена наставничка места за ову дисциплину већ од почетка XX века (Фиренца, Трст, Напуљ), ипак је прва катедра основана 1940. на Универзитету у Падови, када је Артуро Кронија (Arturo Cronia, 1896–1967) постао први редовни професор за предмет српско-хрватски језик и књижевност. Други гранични моменат су 90-те године, када се распада југословенска федерација, што има за последицу и распадање до

---

¹ Назив српско-хрватски, уобичајен у италијанској пракси, задржан је у раду у свим случајевима где је то било основано

тада прихваћеног језичког стандарда и формирање нових, што се опет огледа и у италијанској сербокроатистици.

У најважнијој и најобухватнијој италијанској енциклопедији (*Enciclopedia Italiana*), познатој по имену издавача Треканија, јавља се одредница за српско-хрватски већ у првом издању из 1936, а затим поновљено и у оном из 1950². У оба налазимо да „Србо-Хрвате” везује заједнички језик пошто су оба народа у XIX веку прихватила штокавски као основу, сваки у својој варијанти јекавској или екавској. Неколико примера илуструје разлике, међу које се убрајају и фонетске, док се посебности на нивоу синтаксе и лексике сматрају сасвим занемарљивим. Аутор текста, потписан иницијалима П.Г.Г., иза којих смо утврдили да се крије Пјер Габриеле Гојданић (Pier Gabriele Goidànich) 30-их година професор на Краљевском универзитету у Болоњи, истиче ипак да сам термин српско-хрватски није ни једини ни најчешћи у употреби и да се замењује једним „*lingua serba*” односно „*lingua croata*” кад се не жели нагласити лингвистичко јединство два народа. Тумачење је можда симплификовано, али ипак указује на самостално представљање два стандарда као уобичајено. Допуњују прилог кратак историјски преглед, фонетске карактеристике два језика, заједно са информацијама о акценту и оба писма, при чему се нарочито истиче заслуга Вукове реформе за „скоро савршену” ћирилицу, док се у латиници, употреба диграма сматра згодном за писање а не отежава ни читање. И у енциклопедијском речнику истог издавача (*Dizionario Enciclopedico*) из 1960, налази се прилог анонимног сарадника везан за нашу тему. Можемо само нагађати да ли је аутор одреднице везане за адјектив „*serbocroato*” и одмах затим „*Lingua serbocroata*” неки од слависта као што су Ђовани Мавер (Giovanni Maver), Бруно Мериђи (Bruno Meriggi) или Рикардо Пикио (Riccardo Picchio) чија имена налазимо на листи сарадника.³ Изненађује велика сличност са претходним одредницама утолико пре што се износе готово идентични ставови: језик „српскохрватски” сматра се заједништвом дијалеката што је потврђено заједничким историјским развојем током ког су се ипак испољиле готово незнатне разлике. Насупрот овоме, у слично замишљеном *Grande Dizionario Enciclopedico* познате торинске издавачке куће УТЕТ из 1958⁴, у оквиру врло обимног текста посвећеног Југославији, који заузи-

² *Enciclopedia Italiana* fondata da Giovanni Treccani, XXXI, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, MCMXXXVI/1950, 422–423.

³ *Dizionario Enciclopedico Italiano*, XI, Istituto della Enciclopedia Italiana G. Treccani, Roma, 1960, 159.

⁴ *Grande Dizionario Enciclopedico*, VII, UTET, Torino, 1958, 468.

ма чак седам страница великог формата, у одељку о језицима и књижевностима, аутор Ђакомо Прампolini (Giacomo Prampolini), лингвиста и филолог, латиниста по струци, потписан иницијалима Г.ПРА. пружа читаоцу објашњења којих на другим местима нема. Тако нпр. истиче значај адјектива „*jugoslavo*” који је ушао у употребу 1929. као политички реалитет, да би се из те политичке сфере пренео и на језичку у оном смислу у ком је Парчић у свом речнику користио термин „*slavo*”⁵, значи са врло широким дијапазоном. У том смислу Прампolini говори и о четири „југословенска” језика, при чему прави разлику не само између словеначког и македонског, него и српског и хрватског, да би ипак закључио да је оправдана употреба термина „српски-хрватски”, с обзиром на незнатне морфолошке и лексичке разлике и два различита писма, што је по њему потпуно занемарљиво. О српском као једном од југословенских језика говори се и у *Nuovissima Enciclopedia Universale*, али сем констатације да је врло сродан хрватском и да су им лексичке и морфолошке разлике минималне, нема других података⁶. Слична по облику па и по садржају је и одредница анонимног аутора у *Nuova enciclopedia* из 1964⁷, где се о „српско-хрватском” језику говори као о „мноштву” дијалеката, подељених на три велике групе и безброј подгрупа, о Вуку као реформатору ортографије и о великом процвату српске романтичарске поезије на том реформисаном књижевном језику.

У приручницима ове врсте из 70-их година преовлађује назив „српско-хрватски језик” а прилози су веома слични мада су им аутори различити. Тако је у Рицоли-Ларусовој *Enciclopedia Universale* и у Валардијевој *Grande Enciclopedia* он представљен као јужнословенски језик, заједнички код Срба и Хрвата, али са извесним оградама. Непотписани па тиме и непознати аутор одреднице у првом случају ипак закључује:

„[...] e il serbo-croato rimane una lingua sostanzialmente unitaria anche se oggi si tende a rispettare le particolarità che fanno rispettivamente capo all'uso di Belgrado e a quello di Zagabria, per evitare di urtare le suscettibilità nazionali”⁸.

⁵ Ради се о Ц. А. Парчић, *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zara, 1873 која је била преведена и на француски (*Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1877).

⁶ *Nuovissima Enciclopedia Universale NEU*, IX, Società Italiana Editrice, Padova, 1967, 55.

⁷ *Nuova Enciclopedia*, VI, Editrice Italiana di Cultura, Roma, 1964, 3540.

⁸ *Enciclopedia Universale Rizzoli Larousse*, XIII, Rizzoli Editore, Milano, 1970, 666: „[...] а српско-хрватски је ипак у суштини један језик мада се данас све више

Слично овоме и код Валардија, где је аутор одреднице највероватније русиста Еридано Бацарели (Eridano Bazzarelli) пошто се његово име налази на листи сарадника за словенске теме, налазимо објашњење да су различити развојни путеви и културни утицаји довели Хрвате католике до употребе латиничног писма, док су се Срби православци определили за ћирилицу⁹. Слична по информативном карактеру али још поједностављенија је и одредница у издању *Grande Enciclopedia* врло познатог пијемонтешког издавача Де Агостинија где поред дела посвећеног Србији постоји и други, насловљен претенциозно „*Linguistica*”. И док је увод сличан многим претходним прилозима, и ту се каже

„[...] il serbo e il croato sono una stessa lingua sostanzialmente unitaria con lievi sfumature e poche discordanze [...]”¹⁰

аутор или можда и аутори, јер на листи сарадника за словенске језике налазимо имена и Б. Мериђија, и Е. Бацарелија и Ж. Бјелановића, доноси мере који треба да послуже као доказ лексичких, морфолошких или фонетских разлика, што даје прилогу прилично баналан и поједностављен тон.

Потпуно је другачија по садржају одредница у Треканијевом *Lessico Universale Italiano* из 1978, чији је аутор – после Кроније – један од најзначајнијих италијанских сербо-кroatиста, који је својим преводима и студијама више него било који други слависта с краја XX века задужио србистику, Лионело Костантини (Lionello Costantini)¹¹. У одредници интересантној за нашу тему, он говори о „српскохрватском” у спрези са другим јужнословенским језицима, истичући сличности разних дијалеката, позивајући се на Вукове и Гајеве реформе, које су битно усмериле развој савременог књижевног језика. Слична је и одредница у Гарцантијевој *Enciclopedia Europea*¹², о чијем аутору можемо само да нагађамо. Врло

истичу посебности везане за употребу у Београду односно Загребу, како би се избегло сукобљавање са националним преосетљивостима”.

⁹ *GEV (Grande Enciclopedia Vallardi)*, XIV, Casa Editrice Vallardi, Milano, 1970, 465.

¹⁰ *Grande Enciclopedia*, XVII, Istituto Geografico De Agostini, Novara, 1976, p. 541: „[...] српски и хрватски су један те исти језик, у суштини јединствен са незнатним нијансама и малим разликама”. Врло сличне и слично формулисане податке о савременом књижевном ’српскохрватском’ налазимо у компаративној граматици Н. Радовића, филолога са Универзитета у Падови. Уп. Natalino Radovich, *Profilo di Linguistica Slava. I Grammatica Comparativa delle Lingue Slave*, Edizioni Cymba, Napoli, 1969, 244–247.

¹¹ *Lessico Universale Italiano di Lingue Lettere Arti Scienze e Tecnica*, XX, Istituto della Enciclopedia Italiana G. Treccani, Roma, 1978, 569.

¹² *Enciclopedia Europea*, X, Garzanti Ed., Milano, 1980, 420.

концизним, готово „специјализованим” стилем исказано је све што је неопходно за добру информацију. И овде се говори о српско-хрватском као јединственом, званичном језику Југославије којим се служи више од десет милиона становника. И овде је дат историјски преглед са основним подацима о Вуку, Даничићу, Гају, као и завршна напомена да је штокавски један од дијалеката којим се служи и словенска колонија у јужној Италији, око града Кампобасо (Campobasso). Такође анонимни аутор одреднице о српско-хрватском језику и књижевности у *Enciclopedia Bompiani*, за разлику од свих претходних, представља наш језик не као јединствен, него пре као скуп дијалеката, творевину заједничког назива која обухвата разне и разнолике варијанте. Језик није један и једини и аутор закључује овако: „[...] si può parlare addirittura di un agglomerato di dialetti più che di una lingua unitaria”¹³. Фонетске, лексичке сличности као и оне на нивоу морфологије и синтаксе аутор сматра занемарљивим, док су разлике у употреби два писма по њему карактеристичније.

У четвртој издању *Grande Dizionario Enciclopedico* торинског издавача УТЕТ из 1990¹⁴, одредница је састављена из два дела, тј. језика и књижевности, и ту аутор, Лионело Костантини не говори више о српско-хрватском језику, него о четири југословенска језика, тј. о хрватском, српском, словеначком и македонском. Истиче истовремено да је српско-хрватски односно хрватско-српски „јединствен”, без обзира на „ситне” дивергенције у фонетици и морфологији, док се једина права разлика огледа у употреби два различита писма. Врстан филолог, Костантини овде као потврду својим исказима, пружа читаоцима појединостављено али не због тога и мањкаво, шта више, рекли бисмо, приступачно објашњење о деривацијама прасловенског „јата”.

У Треканијевом малом енциклопедијском речнику *La Piccola Treccani. Dizionario Enciclopedico*,¹⁵ штампаном 1997, значи после распада југословенске федерације, наилазимо на одредницу која најављује новонастале промене. Аутор је Јања Јерков са Римског универзитета, бугариста а последњих година задужена и за катедру за српски и хрватски језик и књижевност. Одредница је насловљена адјективом „*serbocroato*”. Следи објашњење да се ради о термину дуго година употребљаваном за дијалекте у Србији, Хрватској, делимично и у Истри, Словенији, Црној

¹³ *Enciclopedia Bompiani. Letteratura*, II, Ed. Bompiani, Milano, 1986, 1146–1148: „[...] може се чак говорити о групи језика, пре него о једном јединственом језику”.

¹⁴ *Grande Dizionario Enciclopedico*, XVIII, UTET, Torino, 1990, 600–602.

¹⁵ *La Piccola Treccani. Dizionario Enciclopedico*, XI, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da G. Treccani, Roma, 1997, 6.

Гори и Македонији, а који заједно са бугарским и словеначким припадају групи јужнословенских језика. Ново је увођење неких информација које нису уско везане за лингвистичку сферу. Тако ауторка каже да су у односу на претходне деценије, када је, пре распада федерације, постојала забрана истицања посебности српског односно хрватског као засебних језика, политички догађаји довели до тога да се сада истичу управо разлике, те да се у складу са тим ови језици третирају као засебни ентитети. Зато ауторка уводи као пододредницу називе: „*Lingue serba e croata*” и „*Letterature serba e croata*”. У првом делу одреднице за језик, односно језике, доносе се информације које смо већ имали прилике да прикажемо, везане за дијалекте, њихову географску распрострањеност и специфичности, једном речи, све оно што је неопходно за свако информисање читалаца ове врсте приручника. У другом делу се пружају и оне информације које нам откривају финог, мада и опрезног лингвисту. Наиме, ту Јеркова констатује да су ратови из деведесетих година (1991–95) проузроковали стравична етничка а тиме и лингвистичка разарања, тако да није могуће прецизно утврдити границе између различитих лингвистичких регија. Новина овог прилога је у представљању посебности српског и хрватског језика. Ауторка их види, кад је о српском књижевном језику реч, на фонетском нивоу, у тврдом изговору гласа „л”, на морфосинтаксичком – у поједностављивању прошлих времена, губљењу инфинитива, а на лексичком – у бројности позајмљеница из страних језика. Што се тиче пак хрватског, запажа се већа употреба аориста и имперфекта, инфинитива као и све израженија пуристичка тенденција у стварању неологизама, мада ауторка региструје извесне разлике и у изворном лексичком наслеђу (примери као хлеб/крух, острво/оток). Овај прилог је по нашем мишљењу, један од најбоље обликованих јер га с једне стране, карактерише обухватност и прецизност информације а са друге, начин обраде представљеног материјала, при чему се открива озбиљна уздржаност универзитетског наставника. Зато се у поређењу са тим, прилог из Де Мауровог *Grande Dizionario Italiano...*¹⁶ који полази од одреднице „*serbocroato*” чини врло скромним. У прилично поједностављеном облику дају се основне информације о језику Срба и Хрвата и „осталих мањина”, са напоменом да постоје три доминантне дијалекатске групе и два писма. Утисак је да је овде циљ само уопштена информација, без продубљивања. С друге стране, у најновијем издању UTET-ове енциклопедије *NOVA*¹⁷, запажа се већ прихваћена подела језика јер у III тому из

¹⁶ Tulli o De Mauro, *Grande Dizionario Italiano dell'uso*, V, UTET, Torino, 2004, 1134.

¹⁷ *NOVA. L'Enciclopedia UTET*, III, UTET, Torino, 2001; IX, Torino, 2002, 519.

2001. г. наилазимо на одредницу посвећену хрватском језику и књижевности, а у IX из 2002, ону о српском језику и књижевности. Аутор је овде у оба случаја Марија Митровић, сербокроатиста и редовни професор на Тршћанском универзитету. Даје врло ерудитне прилоге са тежиштем на филолошко-историјском прегледу и са понеком, за италијанског читаоца, новом и занимљивом информацијом. Њен став о два језика налазимо већ у хронолошки раније објављеној одредници о хрватском језику, где у уводном делу каже да

„[...] il croato fa parte (assieme al serbo, del quale rappresenta dal punto di vista sintattico, morfologico e fonetico una variante assai poco differenziata) del gruppo delle lingue slave meridionali”¹⁸

Прилично опширан историјски преглед развоја хрватског језика, завршава се реформама Људевита Гаја, при чему ауторка прави паралелу са Вуковим, да би закључила да се у савременој Хрватској осећа врло снажно изражена потреба за иновацијом и лингвистичком диференцијацијом као видом потврђивања једне нове врсте идентитета и националне свести. Помало иронично се истиче напор хрватских лингвиста у елиминисању србизама да би се то осећање „националног суверенитета” пренело на све оне речи које се осећају као увезене, при чему се запада у другу крајност, формирање претераног броја неологизама и враћање архаизмима који треба да преузму на себе улогу забрањених речи („*vocaboli proibiti*”). У односу на овај, прилог о српском језику у IX тому исте енциклопедије из 2002, много је специјализованији, као да је намера ауторке била да пружи исцрпну, подробну, добро обликовану информацију са тежиштем на историјском прегледу развоја језика, од црквенословенског, преко рускословенског и славеносрпског па до Вукових реформи. Недостаје ипак критички став према савременом српском језику, што је било изразито освежење одреднице о хрватском.

Славистички часописи као извор грађе при обради тема из сербокроатистике су полазиште а на неки начин и „термометар” који показује степен бављења тим областима. Италијанску славистику у другој половини XX века знатно су усмерила пре свега два часописа: „*Ricerche Slavistiche*” и „*Europa Orientalis*”, који су на неки начин комплементарни, допуњујући. Први, изразито филолошког карактера, као што је то била и сама италијанска славистика у време његовог оснивања 1952, други,

¹⁸ NOVA, op. cit., III, 314: „[...] hrvatski (zajedno sa srpskim, od kog se neznatno razlikuje sa sintaksičke, morfološke i fonetske tačke gledišta), pripada grupi južnoslovenskih jezika”

више усмерен ка књижевнокритичким истраживањима, што је претежна оријентација славистичких бављења на италијанским универзитетима од 80-их година, када је почео да излази овај часопис.

Први прилози из области лингвистике српско-хрватског језика најшире схваћене, у часопису „Ricerche Slavistiche” јављају се већ од самог почетка, а њихов аутор је Артуро Кронија. У студији *Contributo alla grammatologia serbo-croata (Prilog srpsko-hrvatskoj gramatologiji)*¹⁹ из првог броја 1952, он анализира три граматике нашег језика, почев од прве објављене на италијанском Бартоломеа Кашића (Bartolomeo Cassio, *Istitutionum linguae illyricae, libri due*, Roma, 1604) преко Арделија Дела Беле (Ardelio Della Bella) који је свом тројезичном речнику *Dizionario italiano-latino-illirico* (Venezia, 1728) као увод дао и кратку граматику, замишљену као упутства, *Istruzioni Grammaticali della lingua illirica* и на крају, *Grammatica della lingua illirica* (Dubrovnik/Ragusa, 1808) Франческа Марије Апендинија (Francesco Maria Appendini). Ради се о минуциозним приказима, при чему су врло корисни подаци у напоменама. Кронија потпуно исцрпно обрађује сва три дела, али и све оно што им је претходило (код Кашића је то анализа његове аутобиографије, код језуите Дела Беле су то трагови његовог претходника, а код Апендинија извори којима се овај служио). Запањује мноштво упутница и наслова које Кронија наводи, тако да ова расправа само још једном потврђује бравуру првог и једног од најважнијих италијанских сербокroatиста.

Следећи Кронијин прилог у истом часопису је из 1953. г.: анализа необјављене редакције речника Фауста Вранчића (Fausto Veranzio), *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et hungaricae* из 1595²⁰. Полазна тачка је овде констатација да је Вранчићев речник скроман како по обиму, тако и по садржају, али је његова вредност у уздизању српскохрватског међу пет најплеменитијих европских језика. Додаје томе и чињеницу да су многи касније објављени приручници исте врсте – следи низ наслова као и литература о тим каснијим издањима – полазили управо од овог речника. Анализа је толико минуциозна, да су приказане не само поједине одреднице и разна решења у преводу, него је подробно описано и стање рукописа. Кронија улази чак и у анализу његових графичких карактеристика, како би га временски што прецизније датирао. Описана је детаљно

¹⁹ Артуро Cronia, *Contributo alla grammatologia serbo-croata*, „Ricerche Slavistiche” (u daljem tekstu RS), I/1952, 22–37.

²⁰ А. Cronia, *Contributo alla lessicografia serbo-croata (Un'inedita redazione trilingue del „Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum” di Fausto Veranzio)*, RS, III/1953, 117–130.

подела текста по колонама: у првој су речи словенског порекла, у другој италијанске а у трећој латинске, што је пропраћено бројним примерима (нпр. уз слово k: *kozle-capretto-hedus*, *kratak – breve-brevis* и др.). Кронича истиче да је у словенској лексици преовлађујући чакавско-икавски дијалекат из околине Шибеника, али постоје и бројни примери из других српскохрватских дијалеката (штокавски и јекавски, нпр.) или и из других словенских језика (из словеначког или чешког). Следи исцрпна анализа лексике, ортографских девијација (употреба дијакритичког знака), глаголских облика да би на крају аутор ипак закључио да се ради о веома важном рукопису, насталом крајем XVI или почетком XVII века, хронолошки другом по реду вишејезичном речнику у коме је заступљен српско-хрватски, а о првом српско-хрватско-италијанском речнику, што је по њему само доказ колико је Вранчићев *Dictionarium* имао успеха у свом времену.

У рубрици „Recensioni” налазимо у броју VIII из 1960. рецензију Ђованија Мавера трећег издања *Hrvatskosrpsko-talijanskog rečnika* аутора Деановића и Јернеја²¹. Похвални судови ауторима који су се упустили у велику авантуру, прихватајући се озбиљног задатка, Мавер објашњава својим утиском да је јединствени књижевни језик Срба и Хрвата у коме преовладава заједничка компактна маса, обогатен и не малим бројем регионалних елемената (турцизми, италијанизми, лексика немачког порекла, пре свега). Овоме, по њему, треба додати и разлике које нису суштинске, али ипак постоје а са којима су се аутори суочили свесно и са много уравнотежености прихватајући чињеницу да су оба језика изукрштана, дајући ипак предност хрватској варијанти, што се објашњава тиме да је *Rečnik* објављен у Загребу и да за неке области (морепловство, риболов) српски готово и не познаје специфичну лексику. Закључак је да је приступ проблему беспрекоран, да су аутори показали добро познавање свих области српско-хрватске и италијанске лексикографије и да су тиме заслужили признање свих оних којима ће овај приручник бити од велике користи, за који сам Мавер тврди да је неупоредиво бољи од сличних који постоје за друге словенске језике. Мавер је аутор и рецензије граматике Ивана Поповића *Geschichte der serbokroatischen Sprache*²², објављене у наставку, у истом броју часописа. Истиче важност изузетно богатог издања „младог” и „врло активног” Поповића које треба да

²¹ Giovanni Maver (rec.a) M. DEANOVITŠ-J. JERNEJ, *Vocabolario croatoserbo-italiano (Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik, Zagabria, 1956)*, RS, VIII/1960, 284–287.

²² G. Maver (rec. a) IVAN POPOVIĆ, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* (Wiesbaden, 1960), RS, VIII/1960, 287–293.

послужи славистима ван Југославије, при чему прави разлику и између „историје” једног језика, у овом случају српско-хрватског и „историјске граматике”. Авангардним сматра тумачење формирања дијалеката, њихово груписање и међусобне утицаје, при чему истиче Поповићеву способност да српско-хрватске посматра у међуактивности са околним граничним дијалектима, па и језицима, руским, румунским, албанским нпр., што води ка отварању нових хоризоната у лингвистичкој географији. Опширни су цитати дати у оригиналу и закључни део у коме се Мавер бави филолошким проблемима, наводећи и сопствене ставове који нису увек у сагласности са Поповићевим. Ипак признаје да се ради о јединственом делу, богатом материјалом, осветљеним из нове тачке и са доста примамљивим и подстицајним хипотезама које ће изазивајући полемику, „[...] *smuovere le acque stagnanti in una disciplina [...]*”²³.

Другачијег карактера је прилог о кратком и дугом плуралу у српско-хрватском Роберта Орландија (Roberto Orlandi)²⁴. У уводном делу аутор разматра наставке који су се развили у разним словенским језицима (руском, пољском, чешком а затим и у словеначком, српско-хрватском, македонском и бугарском) из прасловенских наставака на -ов-. Тежиште је на питању кратке и дуге множине у српско-хрватском који је код мушког рода у множини развио потпуну деклинацију другог типа. Ради се о књижевном штокавском јер, како аутор и показује, код кајкавских и чакавских наречја нема тог типа множине.

Изненађује податак да је бављење историјом српског и хрватског језика или неким посебним питањима током њиховог развоја у овом часопису готово равномерно распоређено. С једне стране, Санте Грачоти (Sante Graciotti) са филолошке тачке гледишта разматра проблеме везане за књижевни језик у Хрватској током XVI па све до XVIII века: анализира ставове заговорника старословенског глагољског и народног језика, уз посебан осврт на полемику око тога (Караман и Роса) а на примеру необјављених материјала²⁵. На ову расправу се надовезује и она о књижевном језику у Хрватској²⁶, прецизније у Далмацији, од XVI до краја XVIII века, са намером да се пружи синтеза и историјска перспектива, како анализом већ познатих текстова, тако и представљањем нових и непознатих рукописа. С друге стране, Лионело Костантини обрађује исте

²³ *Ibidem*, 291: „[...] покренути устајале воде једне дисциплине [...]”.

²⁴ Roberto Orlandi, *Il plurale breve e lungo in serbo-croato*, RS XI/1963, 3–33.

²⁵ Sante Graciotti, *Il problema della lingua letteraria croata e la polemica tra Karaman e Rosa*, RS, XIII/1965, 120–162.

²⁶ S. Graciotti, *Il problema della lingua letteraria nell'antica letteratura croata*, RS, XV/1967, 123–162.

или сличне теме, везане за питања развоја српског језика. Најпре се ради о лингвистичком приступу у разматрању језика Гаврила Стефановића Венцловића, код ког констатује паралелну употребу два језика: једног у литургијске сврхе (теоријска употреба, по аутору) а другог народног (практична), при чему су оба изједначена²⁷. Други Костантинијев рад посвећен је испитивању утицаја руског на српски језик, али је много обухватнији, него што би се то дало закључити из наслова који само наговештава тему²⁸. Аутор овде даје критички преглед литературе о утицајима ове врсте, почев од Скерлића, Белића, Унбегауна, истичући непрестано постојање несклада између изложене грађе и изведених закључака, што он тумачи неадекватним интерпретативним поступцима који су коришћени при тумачењу разних појава у развоју српског језика. Основни Костантинијеви ставови садржани су у закључку и резимеу на српском ове расправе и састоје се у истицању важности „рускословенског у развоју српског књижевног језика у XVIII веку, [...] његовим дугим временским трајањем, као и чињеницом да је тај језик постао носиоцем српске и црквенословенске културне традиције;” а додаје томе и његову улогу у историји српског књижевног језика јер се „рускословенски надовезује [...] непосредно на српскословенски и у активном процесу узајамног деловања с народним језиком доводи до формирања оне специфичне језичке фазе која се опћенито назива славеносрпском”²⁹. Овде Костантини указује на важност употребе критичких метода којима располаже савремена филологија, а с обзиром на обимну и сложену грађу. Врло је сличан истраживачки поступак и у расправи италијанског слависте која се на неки начин надовезује на претходну. Овде он разматра схватања језика „српског Хорација” Лукијана Мушицког³⁰, полази од његове полемике са Вуком и представља га пре свега као заговорника теорије књижевног билнгвизма, поткрепљујући све низом критичких дела. Разматрање про-

²⁷ Lionello Costantini, *A proposito della lingua di Gavriilo Stefanović Venclović*, RS, XIV/1966, 53–76.

²⁸ L. Costantini, *In merito alla influenza russa sulla lingua letteraria serba nel XVIII secolo*, RS, XV/1967, 165–187. Истраживањима српског језика у XVIII веку бави се у најновије време и филолог и професор српско-хрватског језика и књижевности на напуљском Istituto Universitario Orientale, Розана Морабито (Rosanna Morabito) у обимној књизи *Tradizione e innovazione linguistica nella cultura serba del XVIII secolo* (Лингвистичка традиција и иновација у српској култури XVIII века), Cassino, 2001.

²⁹ L. Costantini, *In merito alla influenza russa...*, art. cit., 187.

³⁰ L. Costantini, *Sulla concezione della lingua di Lukijan Mušicki*, RS, XVII–XIX/1970–72, 83–93.

грамске песме Л. Мушицког *Глас народољубца* из 1819, по аутору пружа увид у функцију „славенског” који представља прошлост и „српског” који изражава потребе новог доба и води Костантинија ка закључку да су оваква становишта од изузетног значаја јер су нека врста синтезе традиције и модерних схватања језика, а која по њему, тек у XX веку откривају свој прави смисао.

И у римском часопису „*Europa Orientalis*” (први број је изашао 1982) који је претежно оријентисан на изучавање и истраживање књижевности и културе земаља Источне Европе, налазимо прилоге који нису ни бројни ни обимни, што никако не умањује њихову вредност и на које ипак треба скренути пажњу. Сигнализираћемо само у фусоти неке наслове из рубрике „*Bibliografia italiana*” из 1983³¹, уз напомену да нисмо узели у разматрање ни студију Марија Капалда (*Mario Capaldo*) о хагиографско-хомилетичким колекцијама јер сматрамо да својим изразито филолошким проседеом превазилази оквире овог рада³².

Врло обимна и занимљива студија лингвисте Емануела Банфија (*Emanuele Banfi*) о губљењу инфинитива и перифрастичног футура у балканским језицима уводи и разматра и термине које аутор тумачи као балканизме³³. Ово су питања која је Банфи изнео и у својој књизи *Linguistica balcanica*³⁴ под којом подразумева посебно подручје у оквиру једне шире схваћене филологије окренуте искључиво балканским језицима. Једним од зачетника ове гране лингвистике сматра се Копитар, који је први изложио проблем инфинитива и перифрастичног футура. Банфи у својој књизи посвећује српско-хрватском неколико страна, сматра га јединственим језиком, даје његов историјски преглед, географску распрострањеност дијалеката, информације о акценатском систему, укратко, основне податке који на неки начин уоквирују језик као јужнословенски. У студији, која је скраћена и измењена верзија књиге, проналазимо и специфичне податке, везане за употребу инфинитива односно његову редукцију у јужнословенским језицима. У вези са српско-хрват-

³¹ Galić P., *Un manuale di conversazione italo-croato* (Venezia 1804). *Studi di grammatica italiana*, 10 (1981), 51–61.

³² Mario Capaldo, *Contributo allo studio delle collezioni agiografico-omiletiche in area slava. Struttura e preistoria del „Penegirico di Mileševa”, „Europa Orientalis”, 8/1989, 209–252.*

³³ Emanuele Banfi, *Typologie of Standardization in the Balkan Languages. The case of two Balkanisms: the loss of the Infinitive and the Periphrastic Future*, „*Europa Orientalis*”, 8/1989, 175–198.

³⁴ E. Banfi, *Linguistica balcanica*, Zanichelli, Bologna, 1985. Уп. нарочито стр. 3–8, 11–12, 155–157.

ским, Банфи запажа да је инфинитив присутан на читавом кајкавском и чакавском, па и на штокавском подручју, са изузетком југоисточних регија (око Тимока и Мораве), где је инфинитивска структура непозната, замењена зависном конструкцијом са „да”, што доказује бројним примерима како из црквених текстова, тако и из савременог језика. С друге стране, перифрастички футур је по њему у језицима Балканског полуострва резултат лингвистичких промена и показује на примерима савременог грчког, румунског, старословенског, српскохрватског, албанског, македонског, бугарског и др. разне могуће његове облике и закључује:

„In fact, only Modern Greek and its dialects document a *traditional* kind of future, all other balkan languages having a future that is the result of a linguistic change”³⁵.

На Банфијеву расправу директно се надовезује, како тематски, тако и хронолошки, кратак прилог фирентинског филолога Антона М. Рафа (Anton M. Raffo) о балканизмима у компаративној лингвистици³⁶. Ту Рафо сем критичког приступа историјату ове *linguistica balcanica* (Сандфелд, Трубецки, Бирнбаум) доводи у питање и само значење термина „балканизам”. Позива се на претходнике и документује своје тезе примерима из словенских језика, укључујући ту и српско-хрватски а са циљем да, лингвисти и филолози у каталогизацији „такозваних” балканизама, покажу већу селективност, усвајајући „кохерентне” критеријуме. Овај прилог на неки начин представља увод за следећа Рафова разматрања која се тичу управо наше теме у часопису „Europa Orientalis” 90-их година.

Ради се о неколико рецензија које ипак превазилазе оквире симплификованог приказа. У првом случају повод је ревидирано издање уџбеника српског и хрватског језика Томаса Ф. Магнера (Thomas F. Magner), *Introduction in the Croatian and Serbian Language*³⁷. У уводном делу постављене су премисе на основу којих ће се анализирати Магнерова граматика. По Рафу, два су основна проблема при састављању те врсте приручника: акценатски систем и непостојање јединствене лингвистичке норме српско-хрватског. Што се акценатског система тиче, сматра да је неопходно супротставити се, како га он назива, „конзервативизму” ве-

³⁵ E. Banfi, *Typologie of Standardization in the Balkan Languages...*, art. cit., 191.

³⁶ Anton M. Raffo, *Balkanismi e non*, „Europa Orientalis”, 8/1989, 199–207.

³⁷ A. M. Raffo (rec.a) THOMAS F. MAGNER, *Introduction to the Croatian and Serbian Language*. Revised Edition, The Pennsylvania State University Press, Univ. Park-London 1991, in „Europa Orientalis”, 11/1992:1, 277–280.

лике већине југословенских лингвиста који су по његовом ироничном суду, с једне стране, јединствени у прихватању Вукове и Даничићеве схеме, а с друге, игноришу чињеницу да се савремени говори знатно разликују међусобно не само географски (север–југ), него и по социјалној структури говорника (село–град). Кад се говори о лингвистичкој норми, Рафо сматра да је важно опредељење за један стандард, било да се ради о хрватском или српском. И док је у питању акцента Магнер пронашао решење које ће многи сматрати „јеретичким”³⁸, у питању лингвистичке норме открива се слабост његовог избора. Разлози за то су најпре практичне природе јер се ради о граматици која треба да послужи за учење језика. Затим и опредељење за хрватски и српски овог издања, у односу на претходно, српско-хрватско, по Рафу је проблематично и чисто формалне природе. Ствара проблеме на свим нивоима: у вежбама, у фразеологији, лексици јер се паралелно јављају хрватска и српска варијанта, при чему удвајања врло често воде у конфузију и обесхрабрују редовно учење једног језика, што Рафо сликовито дефинише као „*un'orgia di doppioni*” (оргија дупликата), као што показује пример од шест синонима: очале, очали, наочари, наочаре, наочале, наочали. Аутор наводи и друге примере ове врсте и врло иронично закључује да је овај у Америци најраспрострањенији приручник за учење српскохрватског „недовољно” прерађен, судећи по помало застарелим и смешним примерима, што код читаоца изазива „*un momento di dolce nostalgia*” (тренутак слатке носталгије), док нетачности (пример да у Југославији живе поред Срба, Хрвата, Муслимана, Словенаца, Албанаца и Руси, уместо војвођански Русини) изазивају сумњу да је прерада извршена са достојном прецизношћу и пажњом.

Слична је и анализа *Rječnika hrvatskoga jezika* Владимира Анића објављеног у Загребу 1991³⁹. Врло је добар и користан преглед који Рафо даје у уводном делу о једнојезичким речницима сличне врсте, преглед који прате његове критичке опаске. Стога и Анићев приручник разматра из тог угла: као дело које је увело понеки иновативни елеменат по питању акцената у хрватском. С друге стране, сматра да је политички контекст знатно условио нека опредељења, кохерентно спроведена, а у којима се запажа

³⁸ Уп. цитат који наводи Raffo, *art. cit.*, 278: „Long vowels occur only under the stress [...] two accent marks suffice to indicate the place of stress and the shortness or length of the vowel in the syllable being stressed: a grave accent for a short stress syllabic [sic] an acute accent for a long stressed syllabic [sic].”

³⁹ А. М. Raffo (rec. a) VLADIMIR ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagabria, 1991, „Europa Orientalis”, 11/1992:1, 280–283.

„un'accentuata croaticità del lessico raccolto: è il caso dell'inclusione in gran numero dei purismi NDH [...]”⁴⁰.

Изразито неповољно аутор оцењује произвољност етимолошких информација уз безброј одредница, при чему се често ради о „una intenzionale, se pur parziale *debalcanizzazione* del croato”⁴¹: примерак „со-как” носи ознаку „ориј.,” оријенталног порекла, док уз „ћорсокак” нема никаквог упутства; или ознаку „klas.evt.,” „класична традиција, европеизам” стоји уз одреднице „дистрибуција, галицизам, комитет”, али и уз „анђео, комита, мешетар”, за које Рафо показује да се ради заправо о балканизмима, грчког, латинског или бугарског порекла. Низ других и сличних примера наводе аутора на закључак да је састављач често брзоплето обрадио материјал који, како духовито каже „mette a dura prova la continenza di chi abbia in sé un po'dell'istinto del cercatore di minuzzoli”⁴². У самом подухвату стварања оваквог речника, види напоре хрватских лингвиста да „окрену леђа Балкану”, да напусте онај већ одомаћени званични назив „*serbocroato/croatoserbo*” и управо у томе проналази његове и предности и недостатке.

У истом тону, ироничном, на моменте врло критички обојеном, али увек умереном и изузетно документованом представљен је приказ *Deklaracije o hrvatskome jeziku* групе аутора Стјепана Бабића, Далибора Брозовића, Јосипа Павичића⁴³. Дијапазон примера неологизама и кованица из разних области, које Рафо наводи, а који све чешће карактеришу хрватски језик, иду од новинских чланака обичних читалаца па до озбиљних дела хрватских лингвиста. У свему томе, као и у *Deklaraciji* он запажа претерано изражену осетљивост према језику и језичким питањима, неку врсту опште нервозе која је обузела све слојеве становништва. Констатацију да се и са друге стране, тј. у Београду, нешто догађа, потврђује *Језички приручник* групе аутора (П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић) објављен исте 1991, а који такође поставља питање промене назива српскохрватски стандардни/књижевни у српски стандардни/

⁴⁰ Up. A. M. Raffo, *art. cit.*, 281: „naglašeno hrvatstvo prikupljene leksike: tako je sa brojnim purizmima iz perioda NDH[...]”.

⁴¹ *Ibidem*: „smišljena iako parcijalna *debalkanizacija* hrvatskog”.

⁴² *Ibidem*, 282: „stavlja na veliko iskušenje izdržljivost onoga ko je obdaren instinktom tragača za mrvicama.”

⁴³ A. M. Raffo (rec.a) (Stjepan Babić–Dalibor Brozović–Josip Pavičić), *Deklaracija o hrvatskome jeziku s priložima i Deset teza*, МН, Zagreb, 1991, *Ibidem*, 283–286.

књижевни језик, што наводи Рафа на закључак да се ради о проблемима о којима ће морати да заузму став и инострани слависти.

Сличне теме обрађује и Иво Прањковић у прилогу *Разликовни рјечници* из 1992. Премиса је како каже аутор потреба хрватских језиколоваца „да упозоре на то како између хрватског и српског књижевног језика постоје, особито на лексичкој разини бројне разлике”⁴⁴. У прилог таквим тезама говори кратак историјат свих оних чланака, граматика, речника који су написани са циљем да се докажу и прикажу те разлике: *Jezički savjetnik* Т. Маретића из 1925, чланак *О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика* Радосава Бошковића из 1935, граматика Јулија Венешића објављена на пољском 1937. са речником, критика тог речника Александра Белића из 1940, први речник разлика између српског и хрватског двојице аутора Круне Крстића и Петра Губерине из 1940, па *Hrvatsko srpski rječnik inačica / Српско-хрватски речник варијанти* београдског „казалиштарца” Јована Ђирилова. Централно бављење је ипак анализа најопсежнијег дела овога типа, *Razlikovnog rječnika srpskog i hrvatskog jezika* који је деведесетих објавио преводилац, лектор и коректор Владимир Бродњак. И поред похвалних судова о вредном, занимљивом и необичном делу, бројне су критике и приговори који се односе управо на тему „разликовности”. Занимљиве су примедбе које Прањковић наводи у вези са српским језиком:

„Доброга има и у томе што је лијева (српска) страна крцата врло ријетким, застаријелим, регионалним, новотворбеним (неријетко и тзв. ауторским) лексемима. По томе је овај рјечник значајан принос проучавању прије свега српског језичног блага [...]”

Првобитно је овај речник требало да послужи као саветник за читање старих српских текстова: Бродњак је почео рад на његовом састављању одмах после рата, „кад је још било актуелно тзв. авнојевско рјешење језичног питања по којем су хрватски и српски сматрани посебним језицима”. Прањковићева критика везана је за чињеницу

„што се на лијевој (српској) страни нашао велик број лексема који су својствени само комуникацији неписмених или полуписмених. Вјерујем додуше да је и такве ријечи Бродњак налазио у своме корпусу, али без сумње у текстовима из раздбоља кад српски језик још није био нормиран [...]”

⁴⁴ Ivo Pranjković, *Razlikovni rječnici*, „Europa Orientalis”, 11/1992:2, 377.

Као посебан проблем истиче се и третман турцизама јер „се наине [намеће] дојам као да су сви турцизми неодвојиви дио српског лексика, а да их у хрватскоме уопће и нема”. Прањковић тврди да постоје бар четири врсте оријентализама који су у различитом односу према хрватском или српском језику и то на примерима и доказује. Врло строги су Прањковићеви судови о још два слична речника: први је *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* И. Б. Шамије и Д. Лукачића из 1991, књижица која је „толико лексикографски, лингвистички и готово у сваком другом погледу неписмена и накарадна да не заслужује било какав озбиљнији осврт”. Други је *Jezični priručnik* Маријана Крмпотића, „посве лаички конципирана српско-хрватска контрастивна граматика нормативног типа” са речником. И док с једне стране, аутору признаје извесну амбициозност и упућеност у „језикословну и правописну проблематику”, Прањковић упозорава на оно што је већ али у мањој мери критиковао код Бродњака, којим се овај аутор обилато служио, то јест „да је српска (лијева) страна свјесно карикирана. У њој има велик број локализама, архаизама, жаргонизама, измишљених ријечи те правописно некоректних облика [...]”. Овоме додаје и попис речи које се наводе у речнику а којима по Крмпотићу „није мјесто у хрватском новинарству”, што „не заслужује никаква коментара”, јер сматра да је аутор ту поступио без икаквих критеријума. Објективан у разлучивању и строг при оцењивању, Прањковић истиче потребу стварања речника ове врсте као саветодавно-нормативних приручника, али и упозорава да је то једно од најосетљивијих и најкомплекснијих подухвата јер се аутори често поводе за неким другим, ваннаучним разлозима при раду.

Рафо је аутор још једног интересантног приказа у коме разматра питање новоформираних стандарда босанског и црногорског језика. Повод је у првом случају фототипско издање из 1994. *Gramatike bosanskog jezika* Фране Вулетића⁴⁵, у првом издању објављене 1890. анонимно, када је аутор изашао у сусрет захтевима аустроугарског министра Benjamina von Kállaya који је као добар познавалац босанских прилика, на неки начин наметнуо назив језика – босански – већ тада у употреби, док сам Вулетић није прихватио тај назив за језик који је на модеран и прилично коректан начин описао. Исту граматiku аутор ће објавити под својим

⁴⁵ А. М. Raffo (rec. a) Anonimo [Frane Vuletić], *Gramatika bosanskoga jezika*, Sarajevo, 1890 (ried. anast. Bosanska riječ/Das Bosnische Wort, Wuppertal, Št. Mariborski Tisk, Maribor, 1994); Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, Cetinje, Matica Crnogorska, 1993; Vojislav Nikčević, *Piši kao što zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnoga jezika*, Podgorica, CDNK, 1993, „Europa Orientalis”, 15/1996: 1, 294–296.

именом као *Gramatiku srpsko-hrvatskog jezika* под измењеним историјским околностима тек 1908. Рафо обавештава исцрпно о изворима из којих је дошао до ових података (рад Милоша Окуке, *Književnojezička situacija u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske vladavine*, Томислава Краљачића, *Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini*, оба објављена у зборнику *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, ур. М. Окука и Љ. Станчић, Минхен 1991). Он не разматра саму *Gramatiku*, него мотиве којима се издавачка кућа Босанска ријеч водила при њеном поновном штампању (потврђивање националног идентитета босанских муслимана преко језика) и при том подсећа на историјат ове књижице, на услове у којима је настала и на очигледно прећуткивање издавача о свему томе. Истим, ироничним тоном Рафо се врло сумарно позабавио и црногорским језичким стандардом Војислава Павлова Никчевића са Филозофског факултета у Никшићу. Представљене тзв. новине и специфичности (дужи придевско-заменички наставци за генитив, датив, инструментал и локатив, употреба нешто измењених верзија латинице и ћирилице итд.) он сматра доприносом процесу дезинтеграције језика, истичући да ни фототипско издање граматике босанског, а ни оба Никчевићева дела нису ни у чему прогресивни. Зато врло иронично, а чини нам се и помало носталгично, филолог који је језик са ових подручја сматрао јединственим, предлаже повратак ако не већ застарелој Будманијевој наднационалној *lingua illirica*⁴⁶, а оно бар неутрални термин који употребљавају сви они који су такоређи до јуче користили назив српско-хрватски, тј.

„tutti coloro [che] non siano pronunciatamente *oprijedeljeni* quanto a nazionalità – cioè, alle corte, che non siano nazionalisti croati o serbi – [e] la propria lingua la chiamano icasticamente *naš jezik*”⁴⁷.

Овом прегледу чланака, прилога и приказа у италијанским славистичким часописима ваља додати и неколико наслова објављених 90-их година у часопису „*Plurilinguismo*”, који излази у Удинама. Аутор прве расправе о вишејезичности у хрватској књижевности (*Il plurilinguismo*

⁴⁶ Рафо овде има на уму термин који користи Пиеро Будмани у својој *Grammatica della lingua serbo-croata* (Vienna, 1867).

⁴⁷ А. М. Raffo, *art. cit.*, 294: „сви они [који] нису крајње *оприједелјени* – национално или партијама на власти, који нису хрватске или српске националисте – [и] свој језик описно називају *наш језик*”.

nella letteratura croata)⁴⁸, Рафо Богишић ставља у центар свог истраживања латински и италијански који су паралелно са националним, хрватским језиком обележили њену културу и књижевност, почев од средњег века па све до краја XIX. Не улазећи у анализу ауторових ставова, сматрамо ипак неоснованим оне исказе којима се објашњава недовољан утицај глагољашке књижевности на которске писце. Ту Богишић поред лингвистичких и културолошких разлога наводи и политичке, произвољно их тумачећи:

„Cattaro restò accantonata, sola nel meridione, come l'ultima località e l'ultima parte urbanizzata dell'ex Croazia Rossa, la quale fu costretta dallo stato medioevale serbo con il ferro e col fuoco alla confessione ortodossa attraverso una prassi genocida gradule e coerente”⁴⁹.

Ради се о врло очигледном примеру оне опште нервозе самопоптрђивања која је захватила хрватско друштво на свим његовим нивоима током 90-их година, а о којој је говорио Рафо.

Другачији је по озбиљности и ширини рад аустријског слависте Герхарда Невекловског (Gerhard Neweklowsky) о књижевном језику Срба, Хрвата и Босанаца, о њиховим сличностима и разликама, у „Plurilinguismo” објављен на италијанском језику⁵⁰. На историјски преглед развоја књижевног језика ових народа, аутор надовезује и слику језичке ситуације новонасталих стандарда, при чему прецизно бележи њихове међусобне сличности, пре него разлике да би закључио:

„Il termine serbo-croato non esiste più nell'ex-Jugoslavia. [...] Un 'native speaker' non ha bisogno di imparare le altre lingue. Il sistema linguistico é lo stesso. Perciò il ricorso al dizionario è occasionale. Oggi

⁴⁸ R. Bogišić, *Il plurilinguismo nella letteratura croata*, 4/1997, „Plurilinguismo”, 65–79. Делимично се дотиче овог проблема и докторски рад лингвисте Лучана Рокија који ипак на широј основи посматра утицаје које су на историјски развој јужнословенских језика имали Млечани, Грци, Немци, Турци. Уп. Luciano Rocchi, *Latinismi e romanismi entichi nelle lingue slave meridionali*, Campanotto Editore, Udine, 1990.

⁴⁹ R. Bogišić, *Il plurilinguismo nella letteratura croata*, art. cit., 73: „Котор је остао по страни, изолован на југу као последње насеље и последња урбанизована тачка бивше Црвене Хрватске, који је средњовековна српска држава огњем и мачем присилила да прихвати православље, постепено и доследно спроводећи геноцид”.

⁵⁰ Gerhard Neweklowsky, *La lingua letteraria dei Serbi, Croati e Bosniaci-maomettani: convergenze e divergenze*, 5/1998, „Plurilinguismo”, 89–96.

le lingue standard in Serbia e in Croazia sono abbastanza stabili. Quale sarà l'evoluzione linguistica nelle tre parti della Bosnia e nel Montenegro, ce lo dirà il futuro"⁵¹.

Изразитије филолошког карактера је обимна расправа истог аутора, овог пута на немачком, у истом часопису, у којој је кључна тема контактне лингвистике у јужнословенским језицима⁵². И Невекловски полази од балканизама анализирајући фонетику, морфологију као и лексичку надградњу балканских језика, њихове везе, разлике и међусобне утицаје. Вредан је пажње и рад професора наше књижевности са удинског факултета Аличе Пармеђани (Alice Parmeggiani) о укључивању ђака из бивше Југославије у италијански школски систем⁵³ који показује да асимилација језика нове средине и интеграција у ту нову средину као последица посебног положаја и избеглица из 90-их година није ни једноставан ни безболан процес.

У овом прегледу не смеју се изоставити ни два рада италијанских слависта, професора српско-хрватског језика и књижевности, М. Рите Лето (Maria Rita Leto) и Марије Митровић и поред тога што су објављена у зборницима а не у часописима које смо до сада разматрали. У свом *Dall'illirico al bosniaco: i nomi di una lingua (Od ilirskog do bosanskog: nazivi jednog jezika)*, Марија Рита Лето⁵⁴ на широкој основи разматра питање и развој језика код Словена почев од X века, када је код неких (Словака, Македонаца) термин 'језик' могао да се поистовети и са термином 'народ, племе'. У случају Срба и Хрвата национална самосвест се потврдила не преко језика него преко религије, тј. преко подручја утицаја византијске или католичке културе: назив 'српски' појављује се у документима већ од XII века обухватајући мање-више данашње географско и лин-

⁵¹ G. Neweklowsky, *La lingua letteraria...*, art. cit., 96: „Термин српско-хрватски не постоји више у бившој Југославији [...] 'Native speaker' са овог подручја не мора да учи друге језике. Језички систем је исти. Због тога је употреба речника спорадична. Данас су стандардни језици у Србији и Хрватској прилично стабилни. Каква ће бити лингвистичка еволуција у сва три дела Босне и у Црној Гори, рећи ће нам будућност”.

⁵² G. Neweklowsky, *Südosteuropäische Kontaktlinguistik: Konvergenzen zwischen Sprachen und Teilen von Sprachen*, 6/1999, „Plurilinguismo”, 87–101.

⁵³ Alice Parmeggiani, *Considerazioni sull'inserimento di alunni provenienti dalla ex Jugoslavia nelle scuole d'obbligo della provincia di Udine*, 5/1998, „Plurilinguismo”, 141–163.

⁵⁴ Maria Rita Leto, *Dall'illirico al bosniaco i nomi di una lingua*, in: *In una Europa plurilingue. Culture in transizione*, a cura di P. Bayley e F. San Vicente, Bologna, CLUEB, 1998, 183–191.

гвистичко подручје, док је назив 'хрватски' Шафарик у својој *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* 1826. сматрао „*vieldeutig*” и „*schwankend*”. Преко панславизма који је довео до великог зближавања свих Словена, па и оних на Балканском полуострву, Лето показује како се језик тих народа развијао под разним називима све до званичног „српскохрватски” који је представљао покушај уједињења две лингвистичке норме. У закључном делу рада, ауторка разматра разне аспекте новонастале лингвистичке ситуације 90-их година, при чему и она, као већ и Рафо, запажа да се у Хрватској спроводи „*una scrupolosa 'pulizia' del croato di qualsiasi elemento serbo o che solo sia ritenuto tale*”⁵⁵, док се у Србији запажа све већа употреба ћирилице и „идеолошка” пурификација језика од турцизама (пример да се 'турска кафа' замењује називом 'српска'). Интересантно је да су запажања о појави босанског и црногорског језика поткрепљена примерима које је изнео већ и Рафо (Вулетић, Никчевић) а врло је сличан и закључак да је језик, до недавно идентификован као „наш језик”, сада познат као хрватски, српски, босански, црногорски, при чему се предвиђа да ће све веће истицање разлика и посебности довести до тога да се ти језици и почну разликовати међусобно. И рад Марије Митровић *La lingua come simbolo e come mezzo di comunicazione tra gli Slavi del Sud (Језик као симбол и као средство комуникације међу Јужним Словенима)*⁵⁶ слично је конципиран. Први део садржи преглед историјског развоја језика Срба и Хрвата, да би се у другом врло подробно анализирано његово стање, распрострањеност и употреба за време бивше Југославије, када формално није постојао званични државни језик, него су равномерно биле распрострањене три варијанте: „екавска”, „ијекавска” и „српскохрватски или хрватскосрпски језик стандардног босанскохерцеговачког изговора”. У томе ауторка види знаке сензибилности према питањима језика и његовим разликама које по њој, нису биле препрека, него напротив, богатство, што ипак није омогућило да се у кризним ситуацијама пронађу рационална решења и толеранција када је „од горе” почело дељење језика. Децентрализација друштва, истиче Митровићева, које у суштини није било демократско, довела је до тога да језик постане симбол идентитета, симбол припадности одређеном народу или етничкој групи. Дезинтеграција Југославије довела је до

⁵⁵ L. R. Leto, *Dall'illirico al bosniaco...*, *art.cit.*, 189: „скруполозно 'чишћење хрватског од свега што је српско или се сматра да то јесте’”.

⁵⁶ Marija Mitrović, *La lingua come simbolo e come mezzo di comunicazione tra gli Slavi del Sud*, in: *Unioni, leghe e disunioni d'Eurasia*, a cura di Luca Calvi. Atti del congresso (Venezia, 16–17.4.1997), in „*Leterature di frontiera*”, a.IX, 1/1999, Edizioni Università di Trieste, Trieste, 123–133.

дезинтеграције језика и манифестовање те дезинтеграције ауторка документује прецизно и без коментара како у Хрватској, тако и у Србији, Босни и Црној Гори: у Србији је то мешање политике у лингвистичка питања (око избора назива језика), у Хрватској – до апсурда спроведено чишћење језика и постојање тумача за српски, у Босни, организовање курсева арапског итд. Изненађује чињеница што и Митровићева, слично Рафу и Лето, уводи термин „наш језик” и на питање о његовој будућности које сама поставља у закључном делу, изражава као слависта двоструку забринутост. Прва је везана за судбину српско-хрватског који је на страним универзитетима као највећи јужнословенски језик имао одређену, специфичну улогу и престиж што са новооформљеним језицима неће бити случај. С друге стране, поставља се и питање будућности комуникације у новим регионима. Ауторкин одговор је колико ироничан, толико и застрашујуће реалистичан: она види ту враћање на дијалекте или, што је исто тако апсурдно, све већу употребу енглеског као *lingua franca*.

Ljiljana Banjanin

LA LINGUA SERBA, CROATA, SERBO-CROATA NELLE ENCICLOPEDI
E NEI PERIODICI ITALIANI

Riassunto

La relazione presenta le voci concernenti la lingua serba, croata o serbo-croata nelle più importanti enciclopedie italiane (Treccani, UTET, NEU, Rizzoli, Garzanti, Bompiani ecc.), i contributi (studi, articoli, recensioni) presenti nei periodici di slavistica e non („Ricerche Slavistiche”, „Europa Orientalis” o „Plurilinguismo”, per esempio), o in altre pubblicazioni come singoli volume o atti di convegni. Il periodo esaminato è concentrato nella seconda metà del XX secolo, delimitato da un lato dall’istituzione della prima cattedra di Lingua e letteratura serbo-croata all’Università di Padova nel 1940 e dall’altro, dalla dissoluzione della federazione jugoslava negli anni 90. Se il primo fatto ha contribuito ad un maggiore studio e diffusione della lingua, della letteratura e della cultura dei serbi e dei croati nella slavistica italiana, il secondo, con la formazione e l’affermazione dei nuovi standard linguistici, ha causato dei cambiamenti che gli slavisti italiani hanno già preso in considerazione.